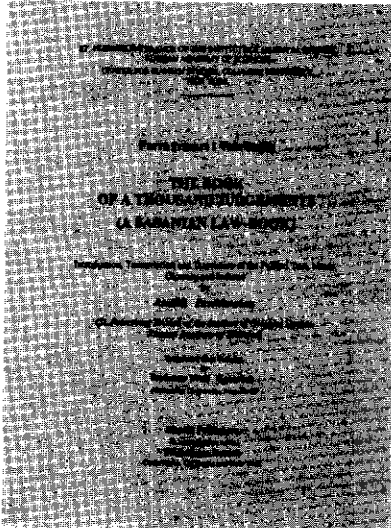

تحقیق و ترجمه‌ای جامع از کتاب مادیان (ماتیگان) هزار دادستان

○ مصطفی دهقان

Matigan i Hazar Datistan
The Book of A Thousand Judgements:
A Sasanian law Book by: Anahit
Perikhanian; translated from Russian
by: Nina Garsocan
Persian Heritage Series: No. ۳۹, ۱۹۹۷.
Mazda Publishers, U. S. A

نسخه مذکور را منتشر ساخت.^۶ از دیگر بررسی‌های صورت گرفته در زمینه حقوق ساسانی با اتکا به مطالب ماتیگان، مجموعه آثاری است که بارتولمه (Bartholomae) در سال ۱۹۱۰ و پس از آن پدید آورده است.^۷ او بررسی کامل این مجموعه را مدنظر نداشت و بیشتر به جنبه‌های زبانشناسی این اثر توجه می‌کرد هرچند بارتولمه در طول نخستین بررسی‌هایش، به اهمیت مواد این مجموعه «به مثابه مأخذی بسیار ارزشمند و عالی پیرامون قیاس در علم حقوق» اشاره می‌کند^۸ ولی با این وجود، به جنبه حقوقی نوشته مذکور چندان توجهی نداشته و بسیار گذرا از آن یاد می‌کند. در سال ۱۹۳۷ نیز یکی دیگر از دانشمندان پارسی به نام بولسارا (Bulsara)، متن کامل این سند را به همراه ترجمه انگلیسی آن انتشار داد.^۹ هرچند طبق نظر محققان، این اثر مملو از مبهمات بود (برای مثال تغییر نکردن بسیاری از هزوارش‌های آرامی^{۱۰} و مشخص نشدن معانی آنها که بر مشکلات خواننده می‌افزود) ولی با این حال، نقش قابل ملاحظه‌ای در معرفی این اثر، ایفا کرد.^{۱۱} اما ویرایش جدید که توسط «مجموعه میراث ایرانی»^{۱۲} به چاپ رسیده در واقع ترجمه انگلیسی اثری است که قبلاً نیز توسط آناهیت پریخانیان (A. Perikhanian) ترجمه شده است.^{۱۳} او که یکی از دانشمندان متخصص در زمینه زبانشناسی ایرانی و عضو مؤسسه مطالعات شرقی سن پترزبورگ است در زمینه سازمان‌های آثاری و اجتماعی ایران و ارمنستان در دوران پارتیان و ساسانیان مطالعات وسیعی انجام داده و متن ماتیگان را نیز در سال ۱۹۷۳ به همراه ترجمه روسی آن منتشر نموده است.

ترجمه انگلیسی اثر مذکور توسط نیناگرسونیان (N. Garsocan) - استاد تاریخ ارمنستان در دانشگاه کلمبیا - انجام شده است. شایان ذکر است که انتشار کتاب حاضر، با توافق بین مرکز مطالعات ایرانی^{۱۴} و دانشگاه کلمبیا - که دکتر پریخانیان در ۱۹۹۵ مجموعه سخنرانی‌هایی را در مورد قانون مالکیت ایرانی بر طبق متن ماتیگان در آنجا ایراد کرده و از متن آنها در این

از تاریخ سده‌های نخستین ایران پس از اسلام، اسناد و آثار بسیاری به زبان‌های گوناگون ایرانی به جای مانده که تنها بخش بسیار کمی از آن در زمینه اصول قانونی و حقوقی است. هرچند متن این مجموعه‌ها که اغلب پاره پاره و پراکنده هستند، نمی‌تواند پاسخگوی تمام مسائل اجتماعی آن دوران باشد ولی به آن اندازه هست که حداقل ساختار نظام اجتماعی عصر خویش را بیان کنند و بخشی از مسائل، پیرامون روابط اجتماعی را روشن سازند.

کتاب مادیان هزار دادستان [در پهلوی: Matayan i Hazar Datistan] از معدود آثاری است که در حل بسیاری از ابهامات نظام حقوقی ساسانیان گره‌گشا است.^{۱۵} همانطور که از عنوان کتاب برمی‌آید متن آن دربرگیرنده مسائل حقوقی است که بیشتر حول قوانین مدنی چون: ازدواج، ارث، مالکیت، اجاره و... متمرکز شده است.^{۱۶} احتمالاً کتاب در دوران پادشاهی خسرو پرویز، آخرین پادشاهی که نامش در کتاب آمده، تألیف شده است ولی مانند بسیاری از دیگر کتب پهلوی، تلویح نهایی آن در قرن سوم هجری صورت گرفته است.^{۱۷} از این کتاب، تنها یک نسخه خطی ناقص، باقی مانده است. گردآورنده کتاب نیز فرخ‌مرد و هرامان (= پسر بهرام) نام دارد.

قبل از اینکه به ویرایش حاضر بپردازیم شایسته است، مختصری به نخستین تحقیقات انجام شده بر روی این مجموعه اشاره شود:

انتشار این مجموعه قوانین به زبان پهلوی در تاریخ مطالعات مشرق‌زمین، رویدادی پراهمیت بود چرا که با شناسایی و در دسترس قرار گرفتن آن، سوالات بی‌جواب فراوانی حل و فصل شد.^{۱۸}

نخستین بار ا. و. وست (E. W. West) در سال ۱۸۹۶ در کتاب مشهور اساس فقه اللغة ایران، از وجود این اثر خبر داد. وی از کشف نسخه‌ای خطی به زبان پهلوی یاد کرد و نوشت که این نسخه حاوی «قطعاتی از قوانین ایران در عهد ساسانی است» و گمان می‌رود متعلق به سده‌های سوم تا ششم میلادی باشد.^{۱۹} در سال ۱۹۰۱ مودی (Modi) - دانشمند پارسی - متن کلیشه شده‌ای از

متن [کتاب مادیان هزار دادستان]
دربیرگیرنده مسائل حقوقی است که
بیشتر حول قوانین مدنی چون
ازدواج، ارث، مالکیت، اجاره و...
متمرکز شده است

احتمالاً کتاب
[مادیان هزار دادستان]
در دوران پادشاهی خسرو پرویز -
آخرین پادشاهی که نامش
در کتاب آمده، تألیف شده است
ولی مانند بسیاری از
دیگر کتب پهلوی،
تدوین نهایی آن
در قرن سوم هجری
صورت گرفته است

انتشار این مجموعه قوانین
به زبان پهلوی در تاریخ
مطالعات مشرق زمین،
رویدادی پراهمیت بود
چرا که با شناسایی و
در دسترس قرار گرفتن آن،
سوالات بی جواب فراوانی
حل و فصل شد

بنابر مطالب کتاب
[مادیان هزار دادستان]
با توجه به این که ایران
عصر ساسانی،
قوانین مدون نداشته است،
نمی توان کتاب ماتیگان را
قانون نامه فرض کرد
این کتاب، تنها راهنمایی است
در جهت زنده نگه داشتن بخشی از
قوانین دوره ساسانی
به تمام آنچه که
وجود داشته است

ویرایش جدید نیز استفاده شده - با همکاری مؤسسه مطالعات شرقی سن پترزبورگ وابسته به آکادمی علوم روسیه،^{۱۵} صورت گرفته است. کتاب حاضر با یادداشت کوتاهی از احسان یارشاطر که متن حاضر زیر نظر او به چاپ رسیده، شروع می شود. این یادداشت کوتاه به اهمیت متن ماتیگان و معرفی دکتر پریخانیان می پردازد. سپس، پیشگفتاری به قلم دکتر پریخانیان آمده است. در این پیشگفتار نسبتاً کوتاه، به شیوه کار در ویرایش ۱۹۷۳ در ایروان و تصحیحات، نشانه‌ها، اضافات و تغییرات ساختاری^{۱۶} که در ویرایش جدید به کار رفته، اشاره شده است. همچنین پریخانیان متذکر می شود که با توجه به سپری شدن زمان طولانی از ویرایش نخستین و انجام گرفتن تحقیقات بیشتر و دستیابی به نتایج جدیدتر، متن حاضر نیز بر مبنای این تغییرات مرتب و سعی شده که تمامی آنها در متن، ترجمه، واژه‌نامه و یادداشت‌های کتاب اعمال گردد.

مقدمه کتاب نیز به قلم دکتر پریخانیان است که خود در پنج بخش جداگانه تنظیم شده. بخش نخست به معرفی نسخه ماتیگان و پراکندگی آن می پردازد. نسخه ماتیگان از دو بخش اصلی تشکیل شده است. بخشی از آن که حدود ۵۵ برگ نسخه را شامل می شود، در مجموعه هتیریا (Hataria) و بخش دیگر که ۲۰ برگ نسخه را دربر گرفته در مجموعه انکلساریا (Anklesaria) به جای مانده است.^{۱۷} این دو بخش به همراه یکدیگر، متن ماتیگان را تشکیل داده‌اند. ترتیب صفحات نسخه و احتمال جایجایی آنها و برهم خوردن نظم کتاب باعث شده تا نسبت به چگونگی توالی آنها دقت بیشتری اعمال شود و در این راستا، جدولی را نیز که حاصل تحقیقات زالمان (C. H. Saleman)، جهت تعیین ترتیب صفحات نسخه بوده، ضمیمه این بخش کرده‌اند. بخش بعدی به معرفی نویسنده و تاریخ متن پرداخته است، البته منظور از معرفی نویسنده تنها بیان نام او - فرخ پسر بهرام - است چرا که متن، اطلاعات بیشتری را در مورد او به دست نمی دهد. در مورد زمان تألیف ماتیگان نیز، نظرات مختلفی ارائه شده است. دارمستتر (J. Darmesteter) قرن نهم (= سوم هجری) را زمان تألیف کتاب می داند.^{۱۸} وی بنا بر اسم جم (Yuvan-Yam)، یکی از کسانی که در متن به آن اشاره شده، نتیجه می گیرد که او، پدر دو تن از شخصیت‌های برجسته زردشتی در قرن نهم یعنی منوچهر و زادسپرم (Zadsparam) می باشد. مری بويس (M. Boyce) اشاره می کند که این موضوع می تواند تنها یک تشابه اسمی باشد. چه بسا که متن ماتیگان به طور عمد و برخی از فصول آن به طور خاص اشاره به این دارد که زمان

کتابت آن بسیار قدیم تر از گفته دارمستتر و متعلق به قبل از سقوط ساسانیان است. به علاوه نویسنده ماتیگان به قوانین و موضوعاتی اشاره کرده که خاص دوره ساسانی بوده و بعد از سقوط آنها وجود نداشته است.

بخش بعدی، مطالبی را در مورد ویژگی متن و منابع به کار گرفته شده در آن بیان می دارد. بنابر مطالب این بخش با توجه به اینکه ایران عصر ساسانی، قوانین مدون نداشته است، نمی توان کتاب ماتیگان را قانون نامه فرض کرد. این کتاب، تنها راهنمایی است در جهت زنده نگه داشتن بخشی از قوانین دوره ساسانی نه تمام آنچه که وجود داشته است. تدوین کتاب نیز عمدتاً بر مبنای نسک‌های (= بخش) اوستا و به خصوص تفسیرهای پهلوی این نسک‌ها که چاشنک (= آموزش) نام دارد، صورت گرفته است.

بخش چهارم مقدمه در مورد مندرجات و اهمیت ماتیگان است. ماتیگان با روشن کردن مسائلی که در متون دیگر به جای مانده و کمتر می توان به آنها دست یافت (مسائلی چون: ترکیب جامعه، مجازات گناهکار، سازمان‌ها، قراردادهای مالکیت‌ها و...) قابلیت تحلیل بخش مهمی از تاریخ اجتماعی دوران ساسانی را به دست می دهد. آخرین بخش مقدمه نیز مطالبی را در مورد مطالعات صورت گرفته پیرامون این متن بیان می دارد.

بعد از مقدمه و فهرست فصول کتاب، ابتدا آنچه که در نسخه هتیریا به جای مانده و سپس فصول به جای مانده در نسخه انکلساریا مرتب شده است. نسخه هتیریا از ۲۹ فصل تشکیل شده که با اعداد یونانی شماره گذاری شده‌اند و به ترتیب عبارتند از:

فصل ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، [فصل بدون شماره ۲۱]، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۳، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۵، ۴۶ [فصل بدون شماره]، ۴۷، [فصل بدون شماره]، [فصل بدون شماره]، ۳۴، [فصل بدون شماره]

نسخه انکلساریا نیز، از ۸ فصل تشکیل شده که به ترتیب عبارت‌اند از:

فصل ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳ و ۵۴

تأمل در شماره گذاری فصول فوق، خواننده را در درک بهتر آشفتگی متن یاری می نماید. در ادامه پاره‌ای از فصول کتاب که جنبه فراگیرتری داشته و هر یک می تواند به عنوان سرفصلی جداگانه مورد بررسی محققان قرار گیرد، ذکر می شود:

در باب طلاق؛ در باب وکالت؛ در باب ترمذ؛ در باب پرداخت قرض؛ در باب قیومیت؛ در باب توقیف اموال؛ در باب وظایف مذهبی و نثارهای ویژه معابد؛ در باب پادشاه زن^{۱۹} (زن ممتاز)؛ در باب ضمانت؛ در باب ارث؛ در باب پرداخت اجاره؛ در باب

۱۴- Center for Iranian studies.
 ۱۵- St. Petersburg branch of the
 Institute of Oriental Studies of
 the Russian Academy of
 Sciences.

۱۶- Structural changes.

۱۷ - جهت آگاهی بیشتر از چگونگی نسخه
 ماتیکان ر. ک:

The Social Code of the Parsees
 Sassanian times or the
 Madigan-i hazar Dadistan, Part
 II, by T. D. Anklesaria with an
 Introduction by J. J. Modi
 (Bombay, ۱۹۱۲).

۱۸ - ر. ک:

Darmesteter, J. Revue Critique
 d'histoire et de litterature, nouv
 ser, XXIV/۴۹ (۱۸۸۷), PP.
 ۲۲۵-۲۲۷.

۱۹- Nask.

۲۰- Castak.

۲۱- Numberless.

۲۲ - در دوران ساسانی یکی از زنان، سوگلی و
 صاحب حقوق کامله محسوب شده و او را «پادشاه زن»
 یا «زن ممتاز» می خواندند. از او پست تر، زنی بود که
 عنوان خدمتکاری داشت و او را «زن خدمتکار»
 می گفتند. حقوق این دو نوع زوجه، مختلف بود.

جهت آگاهی بیشتر ر. ک: کریستن سن، آ: ایران
 در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، تهران، ۱۳۷۵،
 صص ۴۳۲-۴۳۳.

۲۳- Manuscript Written.

۲۴- Transcription.

۲۵- Verso Page.

۲۶- Recto Page.

۲۷ - در این بخش حدود ۲۰ واژه اوستایی که در
 متن به کار رفته شرح شده است.

۲۸- Magupat.

۲۹ - جهت آگاهی از شیوه های مختلف آوانویسی
 ر. ک: ابوالقاسمی، محسن: تاریخ زبان فارسی، تهران،
 ۱۳۳۳، صص ۱۸۹-۱۹۰.

۳۰ - مکنزی (Mackenzie) دلایل مطرود
 بودن این شیوه از آوانویسی را در اثر ذیل آورده است:

Mackenzie, D, N. Notes on the
 Transcription of Pahlavi,
 Bulletin of the School of
 Oriental and African Studies,
 XXX, Pt. ۱, ۱۷-۲۹.

۳۱- Historical Writing.

SEQUENCE OF FOLIOS

(According to the Table of Carl H. Selousman)

Number Missing folios	Persian Number- ing of the Ms	Page- tion of the Fac- simile Edition	Numbering of the Chapters	Number of Missing Folios	Persian Number- ing of the Ms	Page- tion of the Facsimile Edition	Numbering of the Chapters	
	Hateria manuscript			1 folio	72	71-72	XI.V-XI.VI	
	(1)	79-80	(Incipit)		—	73-74	Numberless	
	—	75-76	VII		—	75-76	XLVI	
	20-25	1-12	(XVI)-XXI		at least 1 folio	Anklesaria manuscript		
	(26)	23-24				74-75	1-4	from (XVII) to
	28-29	13-16	XXIII			76-84	5-22	XI.VIII
	31-34	17-24	XXV-XXVI			84 bis	23-24	to LI
	36-41	25-36	XXVII-XXX			85-90	25-34	LI-(LI.II)
	44-45	37-40	XXXIII			89 bis-91	35-40	(LIV)
	(46)	25-26	XXXIV			Hateria manuscript		
	48-51	41-48		92-94		99-102		
	54	49-50		—		103-110		
	57	51-52		Out of sequence				
	59-61	53-58	XXXV-XL		77-78			
	62-63	59-62	XLI		81-82			
	64	63-64	XLII		87-88			
	66-67	65-68	XLIII		89-90			
	70	69-70			91-92			
					97-98			

جدول ترتیب صفحات نسخه - بر مبنای فهرست پیشنهادی زلمان - به نقل از صفحه ۱۱، مقدمه کتاب حاضر

Sassanidschen Recht, IV. ۱۹۲۲.

Bartholomae, Ch. Zum

Sassanidschen Recht, V. ۱۹۲۳.

۸- Bartholomae, Ch. Uber ein

Sasanidisches Rechtsbuch -
 Sitzungsberichte der
 Heidelberger Akademie des
 Wissenschaften, Philhist. Klasse,

۴. Jahrgang, ۱۹۱۰, ۱۱ Abhardl, S.

۹- Bulsava, s.J. The laws of the
 Ancient Persians. Bombay,

۱۹۳۷.

۱۰- Aramic Ideograms.

۱۱ - ر. ک: پیگولوسکایا، ن: شهرهای ایران در
 روزگار پارتیان و ساسانیان، ترجمه عنایت الله رضا،
 تهران، ۱۳۳۷، ص ۱۷۲.

۱۲- Persian Heritage Series.

۱۳- Perixanjan, A, G. Sasanidskij
 sudebnik "Kniga tysjaci
 sudebnyx resenij" (Matakani
 hazar dadastan), Erevan, ۱۹۳۳.

۳- ر. ک: همان کتاب، ص ۳۹.

۴ - ر. ک: پیگولوسکایا، ن: شهرهای ایران در
 روزگار پارتیان و ساسانیان، ترجمه عنایت الله رضا،
 تهران، ۱۳۳۷، ص ۱۷۱.

۵- Grundriss der Iranischen

Philologie, II. Strassburg,

۱۹۸۶-۱۹۰۴, P. ۱۱۶-۱۱۷.

۶- Modi, J, J. Madigan-i hazar
 dadistan, a photozincographed
 Facsimile. Bombay, ۱۹۰۱.

۷- Bartholomae, Ch. Zum

Sassanidschen Recht, I.

Sitzungsberichte der
 Heidelberger Akademie der
 Wissenschaften, Phil-hist.

Klasse, Jahrgang ۱۹۱۸.

Bartholomae, Ch. Zum
 Sassanidschen Recht, II. ۱۹۱۸.

Bartholomae, Ch. Zum

Sassanidschen Recht, III. ۱۹۲۰.

Bartholomae, Ch. Zum